

پیشمه‌رگه وه‌ک پردی په‌یوه‌ندی کوردستان و دنیا

17-03-2021

نووسه‌ره‌کان

د.سه‌ردار عه‌زیز

کورتە: پیشمه‌رگه وه‌ک هێژیک، وه‌ک چه‌مکێک، وه‌ک به‌شیک له‌ کایه‌ی سیاسی، وه‌ک به‌شیک له‌ حیزب، وه‌ک بنه‌مایه‌ک بۆ سوپایه‌کی نیشتمانی، هه‌روه‌ها له‌ روژگاری ئه‌مپروشدای وه‌ک پردیک له‌ نیوان کوردستان و دنیا، جیگه‌ی سه‌رنج و مایه‌ی تێرامانه‌.

پوختە

پېشمەرگە ۋەك ھېزىك، ۋەك چەمكىك، ۋەك بەشېك لە كاھى سىياسى، ۋەك بەشېك لە حېزب، ۋەك بىنەمايەك بۇ سوپايەكى نىشتمانى، ھەروھە لە رۇزگارى ئەمپۇشدا ۋەك پردىك لەنيوان كوردستان و دنيا، جىگەى سەرنج و مايەى تىرامانە.

بە داخوھە ئەم بوارە، ئەك ھەر نەبووھە بوارى ئەكادىميا، بەلكو لای زۆر كەسېش ۋەھا نابىنرېت كە بوارېكى ئەكادىمى بېت. تووندوتىزى و ھېز، راستەوخۇ پەيوەندىيان بە جۆرى ھوكمپرانى و سىياسەت و كۆمەلگە و بەھاكانوھە ھەبە. سوپا لە رۇزھەلانى نۆوھەراستدا دەزگايەك نىبە كە مۇدېلەكەى سەركەوتووبېت، تاوھكو بتوانرېت لە ھەناوى كاھى دىموكراسىدا بە مۇدېلى پىكەوھەگرېدانى مەدەنى - سەربازى لە قەلەم بدرېت.

لەم نووسىنە كورتەدا ھەولەدەھەم لە رىگەى ۋەئامدانوھەى چەند پرسىيارىكى سادەوھە، ئەوھە بوروژنېم كە چۆن پېشمەرگەى كوردستان پىويستى بە رىفۆرم و گۇپانكارىبە لە زۆر ئاستدا، تاوھكو بتوانرېت لەنيو كاھى دنياى نويدا رۇلى خۇى بگىرېت.

پاشخان

پېشمەرگە كىيە؟

پېشمەرگە پىش ئەوھى ناوېك بىت بۇ كەسېك، يان ھېزىك، يان گرووپېك، كەسايەتتەبەكە. ئەم كەسايەتتەبەكە لە ھەناوى مېژوو و ئەدەب و كولتورى كوردىدا ئامادەبەبەكى بەرچاوى ھەبە. ئەم رەھەندە كولتورىبەبە پېشمەرگە، پېشمەرگەى لە ھېزىكى سوپايى يان بەرگرې ئاسايى جوداكردووتەوھە. پېشمەرگە لە ھەناوى دەقەكاندا بەرھەم دېتەوھە. ئەم بەرھەمھېنانەوھەبە ۋەك كەسايەتتەبەكە كە لە سروشت بەھېزترە، ۋەك شېركۇ بېكەس وىناى دەكات، مرقۇقىكى ئاسايى نىبە. خاوەن توانايەكى جياوازەو لە مرقۇقە ئاسايەكان جودايە. شاعىرانى كورد لە ھۆننەوھى ھۆنراوھە و شىعر لەبارەى پېشمەرگەوھە زۆرسەخووبوون. ئەم رەھەندە كولتورىبەبە زادەى سەردەمىكە كە كورد خاوەن دەزگا و ئامرازى زۆر نەبووھە. لەرېگەى ئەدەب و گۇرانى و سروودەوھە ورە و وزەى بە پېشمەرگەكانى بەخشیوھە. ئەم كەسايەتتەبەكە بەرھەمھېنراوھە، لەنيو كاھى سىياسىدا بەكاردېت بۇ ئەوھى پېشمەرگە ۋەك كەسېك يان ھېزىك بىنرېت كە دەبى لە رەخنە دووربېت. ئەم دۇخە لە سەردەمى ھوكومەت و پىشتىوانى كۆمەلگەى نۆودەولەتتەبەكى ۋەھولدان بۇ بوونە خاوەن سەرباز و سوپا، ۋەك ئامرازىكى كۆن دەبىنرېت كە رىگەر لە بىنن و مامەلەكردن لە گەل پېشمەرگەدا ۋەك سەرباز يان سوپايەكى مۇدېرن. پېشمەرگە پىويستى بە وىنا و خەيال و ئەدەبىياتى نوېبە. ئەم وىنا و خەيال و ئەدەبىياتە دەبى لە ھەناوى زانستى بەرفراوانى سەربازى و ئاسايش و ستراتىزى و پەيوەندى مەدەنى و سەربازىبەوھە سەرچاوھە بگىرېت.

تېورى مەدەنى سەربازى چىيە؟

بەكورتى تېورى مەدەنى سەربازى دارپشتنى پەيوەندىبەبەكى دىموكراتىيانەبە لەنيوان سى بەكەدا كە خەلك، ھوكومەت لە گەل سەربازدايە. ئەم سىانەبە بە سىانەى كلاسقىتېز ناسراوھە.[1] جۆرى رىكخستنى پەيوەندى نيوان ئەم سى بەكەبە لەلايەن چەند بىرمەندىكى ئەم بوارەوھە لىكۆلئەوھى جياوازى لەسەركراو. سى ناو لەم بوارەدا بە زەقى دەردەكەون ئەوانىش ساموئىل ھەنتنگتۆن، ساموئىل فىنەر لەگەل مۇرىس جانووتېرن. سەربازى جياوازيان ئەم سى كەسە لەسەر كۆمەلېك بىنەما ھاودىدن. بەدېدى ئەمان، پەيوەندى نيوان مەدەنى و سەربازى، سەقامگىر و دىموكراسى دەبېت، ئەگەر سەرباز پىشەبى يان پروفىشنال بېت، ئەگەر سوپا رەنگدانەوھى ئەو كۆمەلگەبە بېت كە خزمەتى دەكات، ھەروھە ئەگەر سوپا بېراى ۋەھابىت كە مەدەنى بالايى بە سەر سەربازىدا ھەبە. [2] ئەم تېورانە بەگىشتى بۇ دىموكراسىبە پىگەبىشتوھەكانن. كرۆكى ئەم تېورانە ئەوھەبە كە كۆمەلگەبەكى چالاک و سەربەخۇ ھەبە، ھوكومەت مۇدېرن و دىموكراسىبە و سوپاش جياوازە لە مەدەنى و پەيوەندىبەكەى دىموكراسىبانە رىكخستوھە.

ھەلەبەت لە كۆمەلگەبەكەدا كە ھىشتا لە پىرۇسەى بىناتاندايە، ئەم ھەموو دەزگا و پەيوەندىبە ئالۇزانە بە ئاسانى فەراھەم نابن، بەلام ئەگەر نىبەتېك ھەبى بۇ فەراھەمكردن و بەرچەستەكردىيان، ئەوا تىگەبىشتن لەلايەنى نۆرماتىف و تېورى گەلېك گىرنگە تاوھكو رىنېشاندەربېت و رىچكەبەك بېت بۇ گەبىشتن بەم ئامانجانە.

ھەنگاوى ھەرە گىنگى بەرچەستەكردىنى سوپايەكى سەردەمىانە، لە گۆپىنى تىگەبىشتن بۇ سوپاوە دېت و پاشان ھەولەدان بۇ

زەۋىنە سازکردن بۇ فەراھەمبەۋىنى. ھەنگاۋى دوۋەم، لاپردنى جۇرى پەيوەندىيە كۆنەكان و جىگرتنەۋەى پەيوەندىيە نوپىيەكانە. زالتىرېن جۇرى پەيوەندى كۆن، پەيوەندى شەرى ناۋخۇيە. شەرى ناۋخۇ ئاستى جىاۋازى ھەيە. ئاستى شەرى سەنگەر، ئاستى جەمسەرگىرى و ھەرۋەھا ئاستى شەرى ناۋخۇ نەرم. كوردستان ئىستا لە دۇخى شەرى ناۋخۇ نەرمدايە. لە دۇخىكى ۋەھادا ئەستەمە بتوانىت باس لە بالادەستى مەدەنى و جودايى مەدەنى و سەربازى و رىكخستى پەيوەندى ئىۋان ھەردوۋلا بەپىي ياسا بگرىت.

لەبەر ئالۇزى دۇخى كوردى، سوپاي كوردستان نەك دەبىت رەنگدانەۋەى كۆمەلگەى كوردى بىت، بەلكو دەبىت راستەۋخۇ رەنگدانەۋەى دۇخى جىۋوبۇلەتىكى ناۋچەكە و جىھانىش بىت. بۇيە پىشمەرگە دەبىت ئەو ھىزەبىت كە رەگى لە كۆمەلگەى كوردستاندا ھەبىت و بتوانى سوود لە دۇخى ناۋچەكە و جىھان ۋەربگرىت و لە ھەمانكاندا تۋاناي خۇگونجان و ھاۋئاھەنگى ھەبىت. كەۋاتە چىدى پىشمەرگە ھىزىكى لۆكالى نىيە، بەلكو ھىزىكە كە دەبىن لە ئاستىكدا بىت كە سوپايەكى ئىجگار مۇدېرنى ۋەك ناتۇ بتوانىت ھاۋئاھەنگى و كارى لە گەلدا بكات.

بۆچى رىفۆرمى پىشمەرگە گىرنگە؟

سوپا بە مانايەكى دىكە يانى رىكخستىن و بەرپوۋەردىنى تووندوتىزى. تووندوتىزى يانى ناسياسەت. لىزەدا دوو رەھەند ھەيە، يەكەم، تووندوتىزى تەنيا لەرېنگەى تووندوتىزىيەۋە رىكخەرىت. ئەمەش ھونەرى ھىز و سىياسەتە. دوورخستەۋەى تووندوتىزى بۋارى فرەي دەپەخسىنىت، كە كرۇكى سىياسەتە. ھەنا ئارىتت ۋەك كەسىك جەخت لە سەر ئەمە دەكاتەۋە. [3]

كۆمەلگە بۇ ئەۋەى بتوانى سىياسەت بكات دەبىن تووندوتىزى رىكخات. رىكخستىن بەماناي ئەۋەى كە تووندوتىزى كۆتابى نايت، بەلام دەبىن بە جۇرىكى ۋەھا رىكخەرىت كە بۋار بەرەخسىنىت تاۋەكو بۋارى مەدەنى گەشە بكات. ئەمە چۇن دەكرىت؟ يەكىك لە دەۋلەتناسانى بەنپوبانگ، ماكس فېبەر بىرمەندى ئەلمانىيە. فېبەر ۋەھا پىناسەى دەۋلەت دەكات، كە برىتتىيە لە "كۆمەلگەىكى مرويى، كە بەشپوۋەيەكى سەركەۋتۋوانە شەرعىيەتى قۇرخارى بەكارھىناني ھىز لە ناۋچەيەكى دىبارىراۋدا بەدەستدەھىنىت". [4]

بەپىي ئەم پىناسەيە، دەبىت تەنيا يەك ناۋەند يان سەرچاۋە مافى تووندوتىزى ھەبىت. ئەو سەرچاۋەيەش دەۋلەتە و لە دۇخى كوردستانىشدا حكومەتە. ئەم بوۋنى مافى بەكارھىناني تووندوتىزىيە، دەبىت دوو خەسلەتى ھەبىت: يەكەم، شەرى بىت و دوۋەمىش قۇرخراۋبىت. ئەمەش ئەۋە دەگەبىنىت كە دەبىن دەۋلەت تاكە لا يەن بىت كە رىگەپىدراۋبىت بەپىي ياسا، تووندوتىزى بەكاربىنىت. بەلام پىش ئەۋەى بگەينە دۇخى بەكارھىنان، چەند قۇناخىكى دىكەمان ھەيە. قۇناخى كۆكردنەۋەى ھەموو ھىزەكان، مۇنۇپۇلكردنپان، نەھىشتى سەرچاۋەكانى تووندوتىزى لەھەناۋى كۆمەلگەدا، بەستى بەكارھىناني تووندوتىزى بە ياساۋە. كەۋاتە بۇ ئەۋەى بۋارى سىياسەتكردن ھەبىن، دەبىن ھىزى چەكدار تەنيا لە دەستى حكومەتدا بىت و ئەو حكومەتەش بە رووخسەتى ياسا بۇي ھەبىت ئەو ھىزە بەكاربىنىت و ئەو ھىزەش ھىندە كارىگەرى و سامى ھەبىت كە كەسى دىكە نەتوانىت لە ناۋخۇدا ھىز بەرامبەرى بەكاربىنىت. كاتىك ئەمانە بەرجەستە دەبىن، ئەۋا سىياسەت ۋەك بۋارىكى سىفيل لە دەرپىنى راي جىاۋاز و ھەۋلدان بۇ گۇشاركردن لە سەر دەزگاكانى حكومەت بەرېنگەى مەدەنى دېتە ئاراۋە.

ھەموو ئەمانە قۇناخى ئالۇزن، بەلام لە ھەمانكاتدا ئەۋە دەرەخەن كە كرۇكى سىياسەت و دىموكراسى و حوكمدارىيە سەردەمىانە و سەقامگىرى و ئاسايش، ھەبوۋنى سوپايەكى سەردەمىانەيە. بەپىچەۋانەۋە، نەبوۋنى سوپايەكى سەردەمىانە ھۆكارى ھەرە سەرەكىي نەبوۋنى ھەموو ئەو تايبەتمەندىانەيە كە پىشتىر ئامازەمان پىدا.

كىشەكان چىن؟

لە ستراتىزى ۋەزارەتى پىشمەرگەى لە سالى ۲۰۲۱ بۇ ۲۰۲۴دا ھاتوۋە كە ۋەزارەتى پىشمەرگە پىۋىستى بە ئەم روانگەيە ھەيە: ۋەزارەتى پىشمەرگە دەبىت مۇدېرن، پىشەيى (پروفيشنال)، كارىگەر، ۋەلامدەرەۋە، لەگەل جۇرىك لە رىكخستى ئاسانكەرى ھەبىت. مەبەست لە رىكخستى ئاسانكەر ئەۋەيە كە ھىچ رىگىيەك نەبىت لە بەردەم بەرپوۋەچۈنى كارەكاندا. لە ھەمانكاتدا دەبىت بەرپرسىيارىتتىيەكان دىبارىكارا و روۋىن. دەبىت ئەم ۋەزارەتە جىگەى باۋەرى خەلك و دەزگاكانى حكومەت بىت و لەلايەن پەرلەمانەۋە چاۋدېرى بگرىت. ھەرۋەھا چۇنيەتى كاروبارى دارايى لاي خەلك شەفاف بىت. لەسەرۋى ھەموۋيەۋە لە ژىر فەرماندەيى حكومەتتىكى ھەلبىزىردراۋى دىموكراسىدا بەرپوۋەچىت. دەبىن ئەم ۋەزارەتە بە تەۋاۋى ھەموو بۋارەكانى يەكگرتوۋىن و ناۋەندى كرابىت. دەبىن ھىزى پىشمەرگە ھىزىكى بە تۋانا و خاۋەن شىكۇبىت، بەشىك بىن لە دابىنكردى سەقامگىرىيە ھەرىمى. بتوانىت رىزى نۇرم و بەھا نىۋەدەۋلەتتىيەكان بگرىت. مافەكانى مروف پەپرەۋبكات و پىشنىلى نەكات. تۋاناي ئەۋەى ھەبىت كە بە تەنيا ھەلبىسورپىت و ھاۋئاھەنگى

لهگه‌ل حكومه‌تی عێراق و هه‌روه‌ها له گه‌ل هاوپه‌یمانێتی نێوده‌وله‌تیدا هه‌بێت. ده‌بن پێشمه‌رگه‌ له هه‌موو پێكهاته‌كانی خه‌لكی كوردستان پێكهاته‌بێت. ده‌ستوه‌رنه‌داته نێو كاروباری سیاسی و له‌ پارتیزانی و ده‌ستوه‌ردانی حیزب دووربێت.

دارشتنی ئه‌م هه‌موو خواستانه‌ بۆ ئه‌وه‌ی بینه‌ دیدگای وه‌زاره‌تی پێشمه‌رگه‌، له هه‌مانكاتدا مانای ئه‌وه‌یه‌ كه به‌ جۆریك له‌ جۆره‌كان پێشمه‌رگه‌ هه‌موو ئه‌و كێشانه‌ی هه‌یه‌ كه‌ یه‌ك به‌ دوا‌ی یه‌ك له‌ویدا ریزكراون. ئه‌گه‌ر كه‌مێك به‌ كاوه‌خوپی له‌ دیدگاكه‌ رابمێنن ده‌بینن چه‌ند پۆله‌ كێشه‌یه‌کی هه‌یه‌: یه‌كه‌م، كێشه‌كانی مۆدرێن نه‌بوون. دووهم، كێشه‌كانی به‌ها، سییه‌م، كێشه‌كانی په‌یوه‌ندی. چاره‌م، كێشه‌كانی به‌رپۆه‌بردن.

به‌پێی ئه‌م دیدگایه‌، ده‌بن پێشمه‌رگه‌ ئه‌و هه‌زه‌بیت كه‌ ره‌نگدانه‌وه‌ی ئالۆژی و فره‌بیه‌كانی كۆمه‌لگه‌بیت. به‌شێوازیكی مۆدرێن راهێنرا‌بیت و هه‌لگری سیمبوول و به‌ها مۆدرێنه‌كان بێت. ده‌بیت له‌سیسته‌می راهێناندا به‌ها‌كانی دیموكراسی، بالایی یاسا، مافه‌كانی مرۆف، نازادیه‌كان، له‌گه‌ل چۆنه‌تی كار و چالاکی و دارشتنی سنووربه‌ندی ره‌چاو بكرێن.

له هه‌مانكاتدا ده‌بن هه‌زێك بیت كه‌ سنووری لۆكالی تێپه‌رێنێت. خاوه‌ن پرۆسه‌یه‌ك بیت كه‌ به‌رده‌وام ئاماده‌بابی تاوه‌كو به‌خێرای و به‌ پشتیوانیه‌کی كه‌م بتوانی له‌گه‌ل هاوپه‌یماناندا بکه‌وتنه‌ په‌یوه‌ندی و رووبه‌رووی كێشه‌كان ببێته‌وه‌.

نه‌ینیه‌ك لێره‌دا ئه‌وه‌یه‌ كه‌ په‌كه‌یه‌کی دیکه‌ بۆ به‌رپۆه‌چوونی ناوچه‌كه‌ زیادبووه‌ كه‌ په‌كه‌یه‌کی خوار ده‌وله‌ته‌. له رابردوودا، زله‌یه‌زه‌كان له‌رێگه‌ی سیسته‌می نێوده‌وله‌تیه‌وه‌، وڵاتانی ناوچه‌كه‌یان له‌رێگه‌ی میتۆده‌ جیاوازه‌كانی وه‌ك هاوسه‌نگی هه‌ز، كۆنته‌بنمێنت (ئیحتیوا)، ئابلقه‌، شه‌پ، به‌رپۆه‌ده‌برد، به‌لام ئیستا هه‌ینانی پێشمه‌رگه‌ یان كوردستان بۆ نێو ئه‌م هاوكێشه‌یه‌، مانای گۆرین و فراوانبوونی سیسته‌می ئیداره‌دان ناوچه‌كه‌یه‌. كورد ده‌بیت نرخ‌ی ئه‌مه‌ بزانی و لێ سوودمه‌ندبێت. ئه‌م كرانه‌وه‌یه‌ به‌ ئاسان نه‌هاتوه‌، ده‌رئه‌نجامی قه‌یرانه‌كانی سه‌د سالی رابردوو و به‌ تایه‌تی سی سالی رابردوو.

بۆچی هاوپه‌یمانان ده‌یانه‌وێت پێشمه‌رگه‌ ریفۆرم بکات؟

دوا‌ی شه‌ری داعش، په‌شوكانیك دروستبوو، له به‌رامبه‌ر سه‌رحه‌م هه‌زه‌كان له عێراقدا، له نێواندا هه‌زی پێشمه‌رگه‌. ئه‌م رووداوه‌ پێداویستی مۆدرێنبوونی هه‌زی پێشمه‌رگه‌ هه‌ینایه‌ ئاراهه‌. كوردستان خۆی ده‌ستپێشخه‌ربوو له‌م پرسه‌دا، به‌لام سه‌رباری ئه‌مه‌ هۆكاری جیوپۆله‌تیکی و نێوده‌وله‌تی دیکه‌ وه‌ك پاشخان و پالنه‌ری ئه‌م پرسه‌ هه‌یه‌. سه‌ره‌تای هاتنی جیدی ئه‌مریکا بۆ كوردستان ده‌گه‌رێته‌وه‌ بۆ پاش شه‌ری كویت و كۆتایی جه‌نگی سارد. له‌م هاتنه‌دا ئه‌مریکا دوو ئامانجی تێكئالۆی هه‌بوو. یه‌كه‌م، چۆن دنیا به‌ ئه‌مریکایی بکات. دووهم، چۆن رێگری له‌ سه‌ره‌له‌دانێ نه‌یار بۆ هه‌ژموونی ئه‌مریکی به‌سه‌ر دنیا بکات. پرۆسه‌ی پشتیوانیکردنی كورد، هه‌ر له‌ پشتیوانی هه‌له‌بژاردن و دروستکردنی ناوچه‌ی دژه‌ فرین و كۆتاییه‌ینان به‌ شه‌ری ناوخۆ و رێككوتنی هه‌ردوو لایه‌نه‌ سیاسیه‌كه‌، كه‌ به‌ رێككوتنی واشنتۆن ناسراوه‌، هه‌مووی ده‌چێته‌ خانه‌ی پرۆسه‌ی بنیاتنانی ده‌وله‌ت یان حكومه‌ت و هه‌روه‌ها بنیاتنانی نه‌توه‌. ئه‌مریکا له‌رێگه‌ی ئه‌م دوو پرۆسه‌یه‌وه‌ هه‌ولێ به‌ لیبرالکردن و دیموكراتیزه‌کردنی دنیا ده‌دا. چونكه‌ دنیا به‌ لیبرال و دیموكراسی بۆ ئه‌مریکا به‌سووده‌.

به‌شێکی ئه‌م بیروكێبه‌ له‌لایه‌ن پۆل ولفه‌ویتزه‌وه‌ دارژێراوه‌. به‌تایه‌تی پرۆژه‌ی رێگری له‌ سه‌ره‌له‌دانێ نه‌یاری دیکه‌، كه‌ به‌ باوه‌ر یان دۆكترینی ولفه‌ویتز ده‌ناسرێت. [5] ئه‌م پرۆسه‌یه‌ له‌ سالی 2003 گه‌یشه‌ ترۆپك، به‌لام عێراق و ئه‌فغانستان بۆ ئه‌مریکا ئه‌و سه‌ره‌زمینه‌ نه‌بوون كه‌ به‌ ئاسانی بكرێته‌ دیموكراسی. ده‌رئه‌نجام ماندوو به‌تی بوو له‌ هه‌ردوو پرۆسه‌ی بنیاتنانی ده‌وله‌ت و بنیاتنانی نه‌توه‌. خۆین و سامانیکی زۆری ئه‌مریکی به‌ فیرچوو. سه‌ره‌تاکانی ئه‌م ماندوو بوونه‌ له‌ ئیداره‌ی بۆشه‌وه‌ ده‌ستی پێکرد. كاتیك بۆش هه‌ولیدا رێژه‌ی سوپا‌كه‌ی له‌ عێراق كه‌م بکاته‌وه‌ و بکشیته‌وه‌ و هه‌موو پرۆسه‌كه‌ به‌ عێراقی بکات. ئه‌م هه‌نگاوه‌ جێگه‌ی ره‌زامه‌ندی سوپا نه‌بوو، به‌لام لایه‌نی مه‌ده‌نی یان سیاسی ئه‌مریکی گۆشاركهربوو. ئه‌م سیناریۆیه‌ دیسانه‌وه‌ له‌ سه‌رده‌می ئۆبامادا دووباره‌ ده‌بێته‌وه‌، كاتیك ژه‌نه‌رالیکی وه‌ك جیم ماتییه‌س [6] نارا‌زییه‌ له‌ كێشانه‌وه‌ی ئه‌مریکی له‌ سه‌رده‌می مالیكدا، به‌لام ئۆباما وه‌ك دژه‌ شه‌ریك ده‌بووایه‌ ئه‌و هه‌نگاوه‌ی بنا‌یه‌ بۆ ئه‌وه‌ی دووباره‌ هه‌له‌بژێردرێته‌وه‌.

ئه‌م هه‌ستی دژه‌ شه‌ره‌ روژ دوا‌ی روژ گه‌وره‌تر ده‌بیت، به‌تایه‌تی به‌ ئالۆزتربوونی سیاسه‌تی ناوه‌وه‌ی ئه‌مریکا. ده‌توانین بلێین كه‌ نزیکه‌ی ده‌یه‌یه‌كه‌ ئه‌مریکا ده‌یه‌وێت له‌ ناوچه‌كه‌ بکشیته‌وه‌، به‌لام ئه‌م پرسه‌ی كێشانه‌وه‌یه‌ هه‌نده‌ ئاسان نییه‌. له هه‌قه‌ی یه‌قینیکی به‌ نێوانگیدا له‌گه‌ل جیفری گۆلدبیرگ له‌ گۆفاری (ئه‌تلانتیک)، ئۆباما به‌ وردی باسی ئه‌م پرسه‌ ده‌كات. [7] ئیستا ئه‌مریکا له‌ دۆخیدا‌یه‌ كه‌ ده‌یه‌وێت كۆتایی به‌ پرسیکی ئالۆز بێنیت كه‌ پێده‌لێن، پرسه‌ی بیکۆتایی. [8]

ئه‌مریکا له‌ پرۆسه‌ی بنیاتنانی ده‌زگا و سیسته‌م و ده‌وله‌ت و نه‌توه‌دا نه‌ك هه‌ر ماندوو بووه‌، به‌لكو گه‌یشته‌وه‌ته‌ ئه‌و ئاگاییه‌ی كه‌ ناتوانرێت به‌ ئاسانی ئه‌م بئه‌مایانه‌ له‌ جێگه‌كانی دیکه‌ بنیاتنرێت. له سه‌ره‌تای هاتنی ئه‌مریکا بۆ عێراق ئه‌و تێزه‌ بره‌وی هه‌بوو كه‌ ده‌یگوت

هه موو كۆمەلگە و كولتورەكان ئەگەرى ئەو پەنەنە هەبە كە بېنە دېموكراسى، بەلام ئىستا ئەم دېدە لە ژۇر گوماندايە. ئەمە بەتايەتى لەكاتىدا ولاتانى وەك چىن و رووسيا دېموكراسى وەك ئايدۆلۆژيا و مەترسى دەبىنەنەك وەك سېستەمىكى كراوھى خەلك دۆست.

ئەو ئاگايە لاي ئەمريكىيەكان دروستبوو كە دەولەتانی ناوچەكە بە ئاسانى نابنە دەولەتى سەقامگىر و خاوەن تواناي سەرورەرى، بۆيە دەبى مامەلە لەگەل ھىزە نادەولەتییەكانىشدا بکرىت.

ھەرورەھا بېرا بەوھش دەكرىت كە ناوچەكە بە ناوچەى پېرلە كىشە دەمىننەتەو و كىشەكانى تەنيا لەنيو پانتايى خۇيدا قەتیس نابن. بۆيە دەبى ھىزى ھاوپەيمان لە سەر ئەرز ھەبەن كە بتوانرىت لە ئەگەرى سەرھەلانى قەيراندا ھاوکارى لە گەلدا بکرىت.

سوود و سنوردارىي ئەم جۆرە مامەلەيە چيە؟

ئەمريكا دەيەوئیت لەگەل پېشمەرگەدا پەيوەندىيەكى حوكمدارىي governinig دروست بکات. پەيوەندى حوكمدارىي بە ماناي ئەوھى بوارەكانى راھىتان، جۆرى چەك، شەپ، ديارىكردىنى دووژمن، ھەرورەھا چۆنەتى بەرپۆيەچون و ھەلسورپانى وەزارەتى پېشمەرگە بەشېك دەبىت لە پەيوەندى ئەمريكا لەگەل پېشمەرگەدا. بەم پېيە پېشمەرگە سى ناوھندى دەبىت بۆ حوكمدارىي لە ئاستى جياوازدا. ئاستى يەكەم، سەرۆكى ھەرىمى كوردستان، ئاستى دووھم، ھاوپەيمانان، ئاستى سىيەم وەزارەتى پېشمەرگە. ئەم جۆرە حوكمدارىيەى پېشمەرگە كۆمەلگە سوود و سنوردارىي ھەيە. يەكەم، ئەمريكا تاوھكو بۆى بکرىت دەيەوئیت خۇى لە رەھەندى سىياسى پېشمەرگە بە دوور بکرىت. ئەمە رەنگە كارى بنىاتنانى پېشمەرگە ئاسان بکات وەك پېرۆسەيەكى تەكنىكى، بەلام لەرپووى بنىاتنانى سوپاوە بە رەھەندە گىشتىيەكانى، پېرۆسەكە لاواز دەكات. ئەوھى شارەزاين لەم بوارەدا جەختى لەسەر دەكەتەو ئەوھى كە پېرۆسەى بنىاتنانى سوپا پېرۆسەيەكى سىياسىيە.

مارا كارلین لە كىتېبى Building Militaries in Fragile States:Challenges for the United States زۆر بە وردى جەخت لە سەر ئەم رەھەندەى بنىاتنانى سوپا دەكاتەوھ. ئەم كىتېبە ئىستا يەكېك لەو كىتېبانەيە كە لەلايەن پىناگۆنەوھ ديارىكراوھ كە دەبىت زەنەرالەكانى سوپاي ئەمريكى بېخوئىنەوھ. مارا لەم كىتېبەدا جەخت لە سەر كۆمەلگە خال دەكاتەوھ. ھەرە گرىنگرىنيان ئەوھى كە پېرۆسەى بنىاتنانى سوپا لە ھەركوئىيەكى دنيايىت، پېرۆسەبەكى سىياسىيە، نەك تەكنىكى. ديارە مارا باس لە ھەندېك رەھەندى دېكەش دەكات كە جېگەى بايەخن، چەندېك ئەمريكا پېرۆسەكە بە جىدىي و بە قولى وەردەگرىت، ئايا ئەمريكا، بە ھەموو دەزگا جياوازەكانىيەوھ ھاوپان لەسەر چۆنەتى بنىاتنانى ئەو سوپايە؟ ئايا پەيوەندى لەگەل ئەكتەرە ناوخبوئىيەكاندا چۆنە؟ ھەرورەھا ئايا نەيارى ناوخبوئى ھەيە و ئەو نەيارانە چەند كارىگەرن؟ پەيمانگەى ئاشتى ئەمريكى لە راپۆرتىكىدا بە ھەمانشېوھ جەخت لە سىياسىبوونى پېرۆسەى بونىادنانى سوپا دەكاتەوھ.^[9]

ماندووبوونى ئەمريكا لە پېرۆسەى بونىادنانى نەتەوھ و دەولەت و لە ئەنجامدا پەنابردن بۆ دروستكردى پارتنەرى سەربازى لەسەر خاك لەپىناو كاركردىن پېكەوھ بۆ رووبەرپووبوونەوھى مەترسىيەكان، قۇناخېكە كورد دەبىت لە ھەموو رەھەندە ناوخبوئى و نيوەولەتییەكانى تېنگات. لە ناوخبوئى مەبەستم ناوخبوئى ئەمريكايە. لە سەر بنەماي ئەم تېگەيشتنە دەكرىت بتوانرىت سوودى زياتر لە جۆرى پەيوەندىيەكە بېنرىت.

سوودەكان

يەكەم: ھاوپەيمانان و پېشمەرگە لەسەر ئەوھ رېكەدەكەون كە مەترسىيەكان چىن. كوردستان دەتوانى سوودى زۆر لەم پېرۆسەى مەترسى ھاوبەشە بىنرىت وەك بنەمايەك بۆ دابىنكردى ئاسايش و بەرگرى. ئەم پېكەوھبوونە پەيامى ئەوھش دەدات بە ئەوانىتر كە نەيارى كوردستان نەيارى ھاوپەيمانانە. ئەم پېكەوھبوونە ئەو پىشتىوانىيە دابىن دەكات كە كوردستان پېوئىستىيەتى بۆ ھاسەنگى ھىز بە جۆرېك كە ئەسېمىترىك بگۆرىت بۆ سېمىترىك.

دووھم: بوونى ھاوپەيمانان لە پېرۆسەى حوكمدارى سوپادا، پېشمەرگە دەكاتە خاوەنى چەك و تەقەمەنى و تەكنەلۆجىاي نوئ. لە سەردەمىكدا كە رۆژ دواى رۆژ شەر زياتر و زياتر دەبىتە شەرى رۆبۆتەكان، دەستگەيشتن بە تەكنەلۆجىاي نوئ زۆر گرىنگە بۆ ھاسەنگى شەر.

سېيەم: وەك لە رەشنووسى ستراتىژەكەى ھاوپەيماناندا ديارە، كە بنىاتنانى سوپا لە ميانەى پېكەوھگرىدانى ھەردوو كايەى مەدەنى و سەربازى دەبىت. ئەمەش وەھا دەكات كە گۆشارىك لە سەر كايەى مەدەنى دروست بىت كە زياتر سەردەمىانەبىت. لەكايەى مەدەنى و سىياسى كوردستاندا، ھەزارىيەكى زۆر ھەيە لە بوارى زانستى سوپا و حوكمدارىي سوپادا. تائىستا زياتر دىدىكى شاعيرانە سوپا بەرپۆھ

دهبات، لهجیاتی زانست. نازانم چەند لەمیانە ی پێگەیاندى ئەفسەردا ئەم زانستە سەردەمیانە دەخویندرین؟ وەك ئاگادارم له كۆلنجە مروبیهكان له كوردستان بهههچ شيوهیهك ئەم زانستانه ناخویندرین.

سنووردارییهكان

وەك لە سەرەوه ئاماژەمان پێدا پرۆژەى جەختکردنەوه لە بنیاتنانى پێشمەرگە و كردنى بە پارتنەر، دەرئەنجامى راستەوخۆى سیاسەتى ناوهوه و هەروەها نۆودهولەتى ئەمەریكایە. ئەمەریكا لەمیانەى هەولەدانى بۆ بە دیموکراسییکردنى عێراق و ئەفغانستان، بواری بۆ ولاتیکی وەك چین رەخساند تاوهكو بە شێوازیکی خێرا و سەرسۆرھێنەر گەشە بکات. شەپى دژ بە تیرۆر سوودی زۆرى بە گەشەى چین گەياند. لە ئەنجامى ئەمەدا ئەمەریكا دەبێت فۆكەسى خۆى لە سەر رۆژھەلاتى نۆوهپاست كەمبكاتەوه و كیپرکى یان مەملانێى چین بکات. ئەم وەرچەرخانە پالەنەرى دیکەى زۆرە، بەلام دەرئەنجامەكەى ئەوهیە كە ئەمەریكا وەك جاران چیدی باهەخ بە دیموکراسى و بە دیموکراسییکردن و بنیاتنانى دەزگا و كۆمەلگە و سیاسەت لە ناوچەى رۆژھەلاتى نۆوهپاست نادات. لەكاتێكدا بنیاتنانى سوپا پرۆسەیهكى سیاسى بێت و سوپا دەبێت رەنگدانەوهى كۆمەلگە بێت، ئەوا ئەگەر دەخوازێت پێشمەرگە بە شێوازی مۆدرین رێكبخرێت، دەبێت سیاسەتیش بەشێوازی مۆدرین رێكبخرێت. ئەم كشانەوه لەلایەنى سیاسى پرۆژەكە، لە ئاستى كۆمەلایەتى و سیاسى و پاشان بنیاتنانى سوپا بۆ درێژخایەن زیانبەخش دەبێت. ئایا دەستەبژێرى سیاسى كوردی دەتوانن قەرەبووى ئەمە بکەنەوه؟ ئایا دەتوانن بەو پشتیوانییهى كە ئەمەریكا و هاوپییمانان دابینیدەكەن زۆر زیاتر لەوه بکەن كە هاوپییمانان ئامانجیانە؟ ئەمە لە سەر خەسڵەتى سیاسەتى ناوخواى كوردستان و ئەولەویەتى دەستەبژێرى سیاسى وەستاوه.

ئەوهى ئەندرو كۆتى و من لە توێژینەوهكەماندا جەختمان لێكردوووەتەوه كە شەپى ناوخواى نەرمى كوردستان رێگرە لە سەرھەلەدانى سوپایەكى مۆدرین لە كوردستاندا. [10]

دووهم: سنوورداریی لە ئالۆژی پەيوەندى كوردی- ئەمەریكییهوه سەرچاوه دەگرێت. ئەمەریكا لەكاتێكدا لە لایەنى تەكنیکی سەربازییهوه سەرقالە، لەلایەن دیپلۆماسى و سیاسییەوه خۆى بە دوور دەگرێت یان كەمتر چالاکە. لەبەر بەرژەوهەندى ولاتانى ناوچەكە و بەرژەوهەندى ئەمەریكا لەگەل ئەو ولاتانەدا، خواستى ریفۆرمى سیاسى بچوووترە و دەستەبژێرى سیاسى كوردی بە باشى لە پەيامەكە ناگەن. خراب تێگەشتن لە پەيام بەشێكە لە جۆرى پەيوەندى نۆوان ئەمەریكا و هیز و ولاتانى ناوچەكە.

دەرئەنجام

سوپا یان لە كەیسى كوردستاندا پێشمەرگە یەكێكە لە كۆلەكە سەرەكییهكانى بنیاتنانى حكومەت و دەولەت و كایەى مەدەنى، بەلام لە كەیسى كوردستاندا لە دۆخى ئەمرودا هەبوونى سوپایەكى كاریگەر و مۆدرین ئەك هەر ئەو كاریگەرییانەى هەیه كە ئاماژەمان پێدا بەلكو لەوه زیاتریش دەبێتە پردى پێگەوهگریدانى كوردستان و دنیاى رۆژئاوا. ئەم پەيوەندییه لە زۆر ئاستدا گرنگە و دەتوانرێت زیاتر سوودی لیبیبزێت ئەگەر بە باشى لەلایەنە سوودبەخشەكان و لایەنە سنووردارەكانى تێگەین. بەهۆى دۆخى ناوهوهى ئەمەریكا و كاریگەرى لە سەر دۆخى نۆودهولەتى ئەمەریكا و هەلكشانى نەیارى وەك چین و بە ناسەقامگیر مانەوهى رۆژھەلاتى نۆوهپاست و خواستى ئەمەریكا بۆ خو بە دوورگرتن، كورد بووه یەكێك لەو لایەنانەى كە دەتوانن وەك پارتنەرێك لە گەل هاوپییماناندا مامەلە بکات.

ئەم دۆخە ئاوارتەیه و بۆ هەمیشەى نییه، بۆیه ئەگەر كورد هەولەندەت سوودی زۆرى لیبیبزێت و پتەو فراوانى بکات، ئەوا رەنگە گۆرانى دۆخى ناوهوهى ئەمەریكا زیاتر ئەمەریكا لە ناوچەكە بكشێنێتەوه و پشنت لە هەموو پرسەكە بکات. لەم دیدكایەوه پێشمەرگە دەبێت وەها ببینرێت كە چۆن بكرێتە پرسى بەدەستھێنانى پشتیوانى رۆژئاوا.

رۆژئاوا لەبارەى سوپاوه، بەگشتى، لە سەر دوو چەمك كاردەكات، چەمكى یەكەم دیموکراسییه، كە زیاتر بەلای ئەوروپاییهكانەوه گرنگە. دیموکراسى لێرەدا واتە بوونى سیستەمى دیموکراسى لە بواری پەيوەندى مەدەنى و سەربازیدا. democratic civil-military relationship بەلام ئەوهى بەلای ئەمەریكاوه زیاتر جێگەى باهەخ، پرسى كاریگەریبوونە effective . بۆیه لای كورد پرسەكە دەبێت ئەوهبێت ئایا چۆن بتوانیت هەردوو دیموکراسى و كاریگەریبوون پێگەوه گرێبدات، تاوهكو بە ئاسانى پشتیوانى هەردوولا بە دەستبێنیت. لەم رووهوه كوردستان پێویستى بە وەرچەرخانیكى گەورەیه. دەكریت ئەم پرۆژەیه هەنگاو بە هەنگاو بەرئۆهەبچیت.

[1] - بۆ زانیارى زیاتر بروانە:

. Samuel Finer, *The Man on Horseback: The Role of the Military in Politics* (London: Pall Mall Press, 1962), 23-60 - [2]

Helgard Mahrtdt Hannah Arendt and the Notion of [3]
/Plurality, <https://filosofisksupplement.no/forfatter/helgard-mahrtdt>

.Anter, Andreas 2014 Max Weber's Theory of the Modern State Origins, structure and Significance, palgrave - [4]

: ده توارنیت دوکتربنه که له م به سته ره دا بخوینرینه وه: [5]

<https://www.archives.gov/files/declassification/iscap/pdf/2008-003-docs1-12.pdf>

.James Mattis 2019 Call Sign Chaos: Learning to Lead, Random House - [6]

/https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2016/04/the-obama-doctrine/471525- [7]

<https://www.nytimes.com/2020/02/02/us/politics/trump-forever-war.html>- [8]

Nathaniel Allen; Rachel 2019 Kleinfeld Why Security Sector Governance Matters in Fragile States. - [9]

.<https://www.usip.org/publications/2019/06/why-security-sector-governance-matters-fragile-states>

Sardar aziz & Andrew Cottey, 2021 The Iraqi Kurdish Peshmerga: military reform and nation-building in a divided - [10]

.polity, Defence Studies